

MAANDBLAD VAN

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht

*Administratie: Mr. N. B. ten Bokkel Huinink, secr. der vereniging, Lessinglaan 9,
Utrecht. Gironummer penningmeester: 575520 ten name van „Oud-Utrecht”*

EEN EN DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 6 / JUNI 1958

HUIS EN HEERLIJKHEID STOUTENBURG

II.

Ook in de 15e eeuw worden heren genoemd, die niet tot de nazaten van Walter van Amersfoort behoorden. Zo in 1426 Herman van Steure en in 1447 Jacob Zuilen van Nyeveld. Die nazaten noemden zich nu naar het huis Weede of Lutteke Weede, waarvan zij vroeger mede heren waren. Mattheus noemt als zodanig: Stephanus 1326, Everard 1360, Everard canonicus van Amersfoort 1390, Elias 1394, Elias 1457, Johan 1495, 1507 en 1512.

De bisschoppen van Utrecht daarentegen beschouwden de burcht en de daartoe behorende landgoederen geheel als hun eigendom, zodat Frederik van Blankenheim in een charter van 1413 van „onsen huyse ende gerechte van Stoutenburch” spreekt. Toch schijnt het dat andere afstammelingen van Walter zich nog naar Stoutenburg bleven noemen, of omdat zij vermeenden altijd nog aanspraken op de burcht te kunnen doen gelden, of omdat het goed hun weder in leen gegeven was, in welk geval zij er bovengenoemde kasteleins op gezet kunnen hebben. De Korte Beschryvinghe van 1754 vermeldt de volgende heren van Stoutenburch: Gijsbert 1316, zijn dochters Elisabeth en Swanelt 1367, Gijsbert 1390, Johannes Taets, monnik van St. Paul te Utrecht 1424, Evert, schildknaap en schout van Amersfoort 1434—44 en zijn broeder Gijsbert. In een notariële acte wordt van deze laatste gezegd, dat „syn vader gecomen is van de heer Walter van Stoutenburch, ridder, welcks wapen is een schilt van sulver met ses roode leliën”. In de loop van de 14e eeuw moet Stoutenburch nog eens voor schuld zijn afgestaan aan Johan van Culenborg, heer van Woudenberg.

Of het slot ooit is aangevallen of een beleg te verduren heeft gehad, is mij niet bekend. Het schijnt echter goed onderhouden te zijn, zodat het in 1464 nog in al zijn vestingwerken stond op een heuvel, die

tot heden herkenbaar is. Hoe het er uit zag weten wij niet, want geen enkele afbeelding is tot ons gekomen. De plaats waar het stond is op een kaart van 1627 duidelijk aangewezen, maar omtrent het uitwendig voorkomen is daaruit niets op te maken.

De oudste tekening mij bekend, bevindt zich in een band met tekeningen van oude kastelen, bijeengezameld door M. Brouerius van Nidek en W. Hemkes en laatstelijk toebehorend aan wijlen jhr. mr. A. F. O. van Sasse van Ysselt. Blijkens deze, wellicht uit de 17e eeuw stammende tekening was de eigenlijke burcht toen al grotendeels gesloopt; van de grootse stichting is niet veel meer dan een toren en wat muurwerk overgebleven.

Eerlang viel ook dit bouwwerk onder de moker en verrees op nagenoeg dezelfde plaats een nieuw vierkant herenhuis, omgeven door twee grachten, „rondom verciert met geboomte en eikenplantage”, zoals het in de Korte Beschrijvinghe heet. Ook dit gebouw, waarvan het provinciaal archief te Utrecht een tekening bewaart, behoort gelijk men straks zien zal tot het verledene.

Zoals bekend was de landsadvocaat Johan van Oldenbarnevelt in het bezit van Stoutenburch. Hij erfde het huis Weede met de daartoe behorende goederen van zijn moeder Deliana van Weede, die met Gerard van Oldenbarnevelt was gehuwd. Deliana, „wier vijfde oudvader Walter van Amersfoort is geweest”, zoals Johan in 1618 in zijne remonstrantie aan de staten zeide, had dit goed weder geërfd van haar vader Johan.

Tot dat erfdeel begreep Johan van Oldenbarnevelt ook Stoutenburch te mogen rekenen, dat na de dood van de laatste bisschop Frederik Schenck, domein was geworden. Hij verzocht daarom aan de staten „die lossinghe ende eygendom” van het geërfde leenbezit, zich daarbij beroepende op het feit, dat de bisschoppen van Utrecht de goederen van zijn voorouders hadden verkregen. Uit een correspondentie tussen de secretaris van de staten van Utrecht Gillis van Leedenberg en Floris van Heermale, gedeputeerde ter generaliteit, weten wij dat hierop gunstig werd beschikt. De open brief van de staten van 1594, waarbij Van Oldenbarnevelt vergund werd Stoutenburch als allodiaal goed te bezitten is, (was in 1903?) als andere originele stukken, nog op de huize Stoutenburch aanwezig.

De zaak schijnt enigszins geheimzinnig te zijn behandeld. Mr. Henrich van Domselaar muntmeester van Utrecht, die aan de staten „verscheyde penningen ten achter was”, had de heerlijkheid beleend met 5000 gulden en Van Oldenbarnevelt schijnt toen die som te hebben afbetaald. Misschien staat hiermede in verband de „Brief van Pandschap”, van 1579, welke nog op Stoutenburch bewaard werd. Prins Philips Willem hechtte aan het besluit van de staten zijn zegel. Frans van Aerssen schreef 11 februari 1605 aan Van Oldenbarnevelt: „J'ay sceu de M. le Prince d'Orange qu'il vous a fait despêcher et envoyer les lettres pour vostre fief de Stoutenburch”.

Op 15 juni 1615 kreeg de advocaat bij nieuwe uitgift de ambachtsheerlijkheid van het gehucht Stoutenburch in leen. „Alzoo Jan van

Oldenbarnevelt", zo luidde het in de leenbrief, „tegenwoordig bezitter van de Hofstadt ende vasallage van Stoutenburgh", ons bij request te kennen heeft gegeven, dat hij, toen hem de lossing werd toegestaan, volkomen heeft doen blijken, dat de goederen van Stoutenburch van zijne voorouders aan de bisschoppen van Utrecht waren gekomen, zo hebben wij hem daarom en „ten aensien van zijne goede officien dien tyt aen ons gedaen", die lossing en eigendom gunstig toegestaan". Het goed was toen groot zestig morgen aan een stuk, waarbij nog drie morgen moeten gerekend worden voor de hofstad Lutteke Weede met enige achterlanden.

Al dagtekenen twee oude eiken, nabij de plek waar de burcht zich eens verhief, uit de 17e eeuw, het is niet waarschijnlijk dat Van Oldenbarnevelt ze heeft geplant, zoals de overlevering wil. Hij mag het kasteel, of wat er nog van stond, een enkele maal bezocht hebben, gewoon heeft hij er zeker niet. Bij zijn dood was de huizinge voor 280 carolusguldens verhuurd en de hofstede Klein Stoutenburch verpacht aan zekeren Jordan Wolphersz. Zijn zoon Willem heeft alleen de titel van heer van Stoutenburch gevoerd en zijn naam komt in het Repertorium op de Stichtse leenregisters niet voor, want de goederen van Johan zijn bij zijn terechtstelling verbeurd verklaard, waardoor zijn weduwe en kinderen beroofd werden van de niet onaanzienlijke inkomsten, welke daaruit getrokken werden.

In 1624 is Stoutenburch echter weer in handen gekomen van de wettige erfgenamen. Daar na de beruchte samenzwering van de zonen geen sprake meer kon zijn, werd op 13 december 1624 Adriana van Brederode, dochter van Reinoud van Brederode, heer van Veenhuizen en Adriana van Oldenbarnevelt, die reeds in 1601 overleden was, met de heerlijkheid beleend. Na haar dood werd het leen op 11 augustus 1627 verheven door haar zuster Deliana die getrouwd was met Theophilus van Cats, heer van Heiloo. Ik gis dat Deliana omstreeks 1630 gestorven is, want de voormalige hofprediker Johannes Wtenbogaert schreef de 25ste mei van dat jaar aan Petrus Cupus, die in 1618 als predikant van Woerden was verbannen: „De staten van Utrecht hebben aan de kinderen van den advocaat teruggegeven al hunne goederen in het Sticht gelegen, puur en simpel, mel al de genoten vruchten tot op dezen dag".

Die goederen, waaronder ook Stoutenburch, schijnen enkele jaren in het gemeenschappelijk bezit geweest te zijn van Theophilus van Cats, die opkwam voor de nakomelingen van Van Oldenbarnevelts oudste dochter Adriana, Cornelis van der Myle, zoon van Cornelis en Maria van Oldenbarnevelt en Adriana van Naaldwijk, gehuwd zijnde met Françoise, dochter van Reinier van Oldenbarnevelt. Door opdracht van bovengenoemden werd jhr. Jacob de Bey op 18 november 1637 met Stoutenburch beleend. De voormalige knecht van de advocaat, Jan Franken, was onder deze schout van het gehucht Stoutenburch. Uit de handen van Jacob de Bye ging de ambachtsheerlijkheid de 10de augustus 1671 over aan zijn neef jhr. Johan de Bye, die het goed nog door aankoop van grond vergrootte. Blijkens

de verleibrief van 8 januari 1681 bleef zijn weduwe, vrouwe Johanna de Hertoghe, na zijn dood in het bezit ervan. In de 18e eeuw heeft er een splitsing plaats gehad. Vrouwe Josina Maria de Bye van Albrandsweerd, erfgename ab intestato van haar broeder jhr. Willem Jacob de Bye — met verzuim bij overlijden van jhr. Johan de Bye — op wie de 4e juni 1737 Stoutenburch was overgegaan, legateerde de helft aan Josina de St. Martin, gehuwd met Jacob Maudey, wie de 10e juli 1751 de heerlijkheid werd verleend. De andere helft kwam aan Willem de Bye, als legataris van vrouwe Josina Maria.

Dit laatste deel vinden wij achtereenvolgens in het bezit van Cornelis Pannekoek (15 juli 1752), Jan François van Lielaar (19 okt. 1754) en baron Petrus Leondarus Heilman, gehuwd met Lucia Theresia van Lielaar, successeresse feudale van haar vader Jan François na diens dood op 12 oktober 1793. Het andere deel ging door opdracht van 15 juli 1752 over op Hendrik broeder van Corn. Pannekoek en van deze door koop op Lielaar en Heilman, zodat ten slotte beide delen weer verenigd waren. De ambachtsheerlijkheid was toen groot 804 morgen en 300 roeden. Zij had twee burgemeesters, vijf schepenen, een schout en een secretaris. In 1639 had de heerlijkheid het schepenrecht in plaats van het burgerrecht verkregen. Onder Van Lielaar waren de betrekkingen van schout, secretaris en gaardermeester in de persoon van Abraham van Bemmelen verenigd.

Heilman breidde de bezitting belangrijk uit door in 1802 voor f 20.000.— het goed Emelaar aan te kopen, eigendom van J. Bottenhove.

De oude hofstad behoorde met Groot- en Klein-Emelaar tot de baronie van IJsselstein. In 1679 werd de bekende vriend van prins Willem III, Willem Bentinck, graaf van Portland, hiermede beleend. Uit de leenbrief van prins Willem V als baron van IJsselstein, ten behoeve van Willem, graaf Bentinck, heer van Rhoon en Pendrecht van 1769 en volgende leenbrieven blijkt, dat Emelaar in het bezit van diens nazaten is gebleven tot het door baron Heilman werd gekocht. Deze heeft naar ik vermoed in de franse tijd het goed met een hypotheek bezwaard, die nooit werd afgelost. Het goed was in 1833 in handen van de hypotheekhouder Hendrik Oyens, makelaar te Amsterdam, van wie Anthony Luden het kocht.

S. W. MELCHIOR

VERZOEK VAN DE PENNINGMEESTER

Zij die hun contributie voor Oud-Utrecht, 1958, nog niet voldaan hebben, worden daartoe thans voor de laatste maal in de gelegenheid gesteld. Gironummer 575520 ten name van Oud-Utrecht. De contributie bedraagt f 7,50 en voor hen, die een gebonden exemplaar van het jaarboekje wensen te ontvangen f 10,—. Na 1 juli wordt per kwitantie over het verschuldigde bedrag beschikt, met verhoging van f 0,40 incassokosten.

MONUMENTENZORG IN UTRECHT

Een overzicht van een groot aantal van de door verschillende instanties in Utrecht gerestaureerde monumenten vindt men op de tentoonstelling „Monumentenzorg in Utrecht”, georganiseerd door de stichting Het Utrechts Monumentenfonds.

Allereerst vragen daar natuurlijk de aandacht de verschillende restauraties, welke in de loop der jaren met steun van dit fonds zijn uitgevoerd. Daarnaast treft men aan, hetgeen met overheids-subsidie tot stand kwam, zoals de restauraties van de torens en die van de werven. Ook is het een en ander tentoongesteld omtrent de opgravingen, welke in de stad werden verricht en die belangrijke sporen van verdwenen Romeinse en middeleeuwse bouwwerken aan het licht brachten.

Wat er gebeurt, wanneer restauratie te lang wordt uitgesteld, blijkt duidelijk uit recente foto's van het kerkje in het fort Blauwkapel en uit die van het interieur van de Geertekerk, zoals dat er een jaar of vijf geleden uitzag!

Het gevolg van het verlenen van een sloopvergunning voor een oud pand, omdat geen subsidie kon worden verstrekt voor herstel, blijkt uit wat er voor het onlangs in Oud-Utrecht afgebeelde winkel-huis in de Twijnstraat in de plaats kwam.

Naar wij hopen, vormt een en ander voor de leden van de vereniging Oud Utrecht — welke het in stand houden van het historisch karakter van de stad toch zeker ter harte zal gaan — een aansporing om begunstiger te worden van het Monumentenfonds! *) Met nadruk zij er op gewezen, dat dit fonds voor restauraties van woonhuizen *practisch de enige bron is, waaruit geput kan worden*, nu het verkrijgen van overheids-subsidie vrijwel onmogelijk is. Met een klein bedrag per jaar per inwoner van Utrecht zouden de werkzaamheden belangrijk uitgebreid kunnen worden!

Een aparte afdeling van deze tentoonstelling is gewijd aan de bouwwerken, die dringend restauratie behoeven en waarvan voor een deel deze reeds in voorbereiding is. Enkele andere voorbeelden tonen, dat het aanzien van een oud gebouw dikwijls met eenvoudige middelen (beter voegwerk, passender kleuren, fraaiere raamindeling) zonder grote kosten belangrijk verbeterd kan of zou kunnen worden.

Het hierbij afgebeelde huis Keizerstraat 35, vóór en na de met hulp van het Monumentenfonds voor enige jaren uitgevoerde herstelling van de gevel, toont duidelijk hoe door bepleistering en verkeerde raamindeling het 17de eeuwse karakter vrijwel geheel verloren was gegaan. (Afb. 1 en 2.)

De tentoonstelling duurt tot 6 juli.

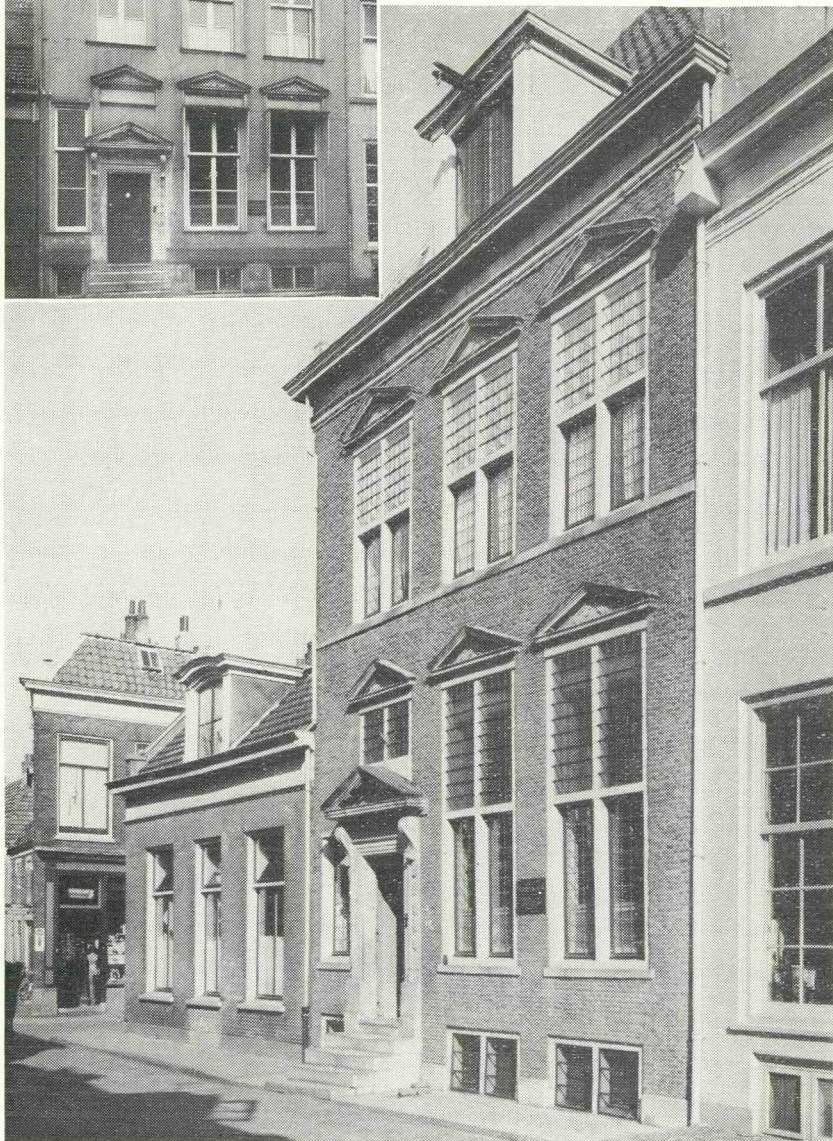
T. G.

*) Minimum bijdrage per jaar f 2.—; men kan zich als begunstiger opgeven bij de secretaris, de heer R. J. Wilma, stadhuis.

Afb. 1.
Het 17de eeuwse huis Keizerstraat 35
vóór de herstelling in 1946.

Afb. 2.
Hetzelfde huis na de met steun van het
Utrechts Monumentenfonds tot stand ge-
komen restauratie.
Architect ir. P. H. N. Briët.

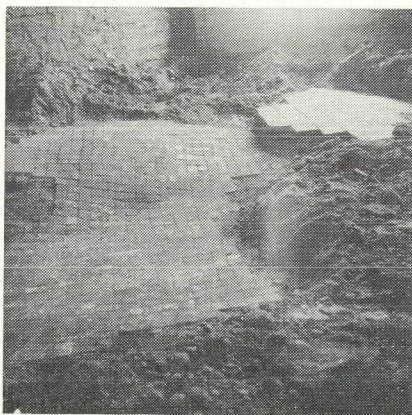

RESTAURATIES EN VONDSTEN TE UTRECHT

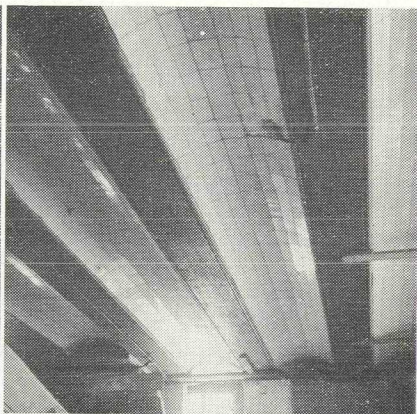
In de afgelopen maand kwam de restauratie van de tuin- en keermuur met brug aan de Kromme Nieuwe Gracht bij het achterterrein van het hoogheemraadschap van de Lekdijk Bovendams praktisch gereed. Tuinmuur en hek verkeerden in zeer slechte staat, en het ijzeren brugje vormde een lelijk contrast met de verschillende boogbruggen over dit grachtgedeelte. In navolging van de elders toegepaste bruggen is nu ook hier een gemetseld boogbrugje gemaakt. De vroegere doorgang naar de onder de tuin gevonden kelders (vgl. maandbl. Oud-Utrecht 1958 p. 15) werd in het zicht gelaten.

★ ★ ★

Tijdens de sloop van het pand Breedstraat 30 kwamen in dit ogen-schijnlijk laat 19e eeuwse huis verschillende aardige bijzonderheden aan het licht. Het huis bleek te zijn ontstaan uit de samenvoeging van twee 18de eeuwse huizen, waarvan het westelijke een interessante kelder had. Tussen de zware vloerbalken waren kleine gewelfjes geslagen, welke met halve tegeltjes waren bezet. Behalve betegelde wanden, bezat deze kelder dus ook een betegelde plafond! (afb. 1.)

Afb. 1.

Afb. 2.

Afb. 1. De fragmenten van oude vloeren, welke gevonden werden onder de houten vloer van het huis Hamburgerstraat 25.

Afb. 2. De betegelde gewelfjes in de kelder van het huis Breedstraat 30.

Het interieur bevatte enige uitzonderlijk rijke plafonds, waarvan er één gedateerd was op 1888, met veel verguld stucwerk, geschilderde bloempartijen en — in de hoeken — kleine landschappen in bruin (ca. 15/15 cm.). Het is uiteraard niet doenlijk en over het algemeen ook nog niet noodzakelijk om laat 19e eeuwse interieurs te beschermen, maar wanneer men hiertoe — mogelijk over een jaar

of vijftig — zou overgaan, zullen er waarschijnlijk nog maar zeer weinig exemplaren in den lande te vinden zijn met een dergelijke rijke detaillering.

* * *

Belangrijker vondsten overigens leverde een inwendige verbouwing in het huis Hamburgerstraat 25. Dank zij het onmiddellijk doorgeven hiervan door de aannemer Th. Kelder, kon een en ander tijdig worden vastgelegd.

Het huis vormde in oorsprong vermoedelijk één geheel met het aangrenzend pand 23/23bis. Daar slechts de benedenverdieping van nr. 25 voor onderzoek in aanmerking kwam, was het niet mogelijk een volledige indruk van de vroegere toestand van het geheel te verkrijgen. Het is ongetwijfeld een evenwijdig aan de straat gelegen blok geweest. De oostelijke zijkant (naast nr. 25) is nog be kroond door een middeleeuwse trapgevel.

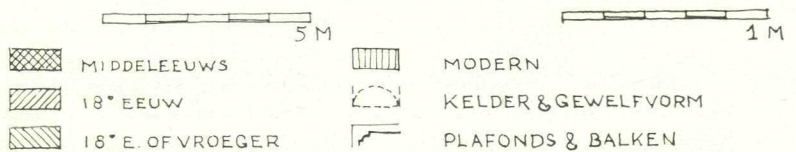
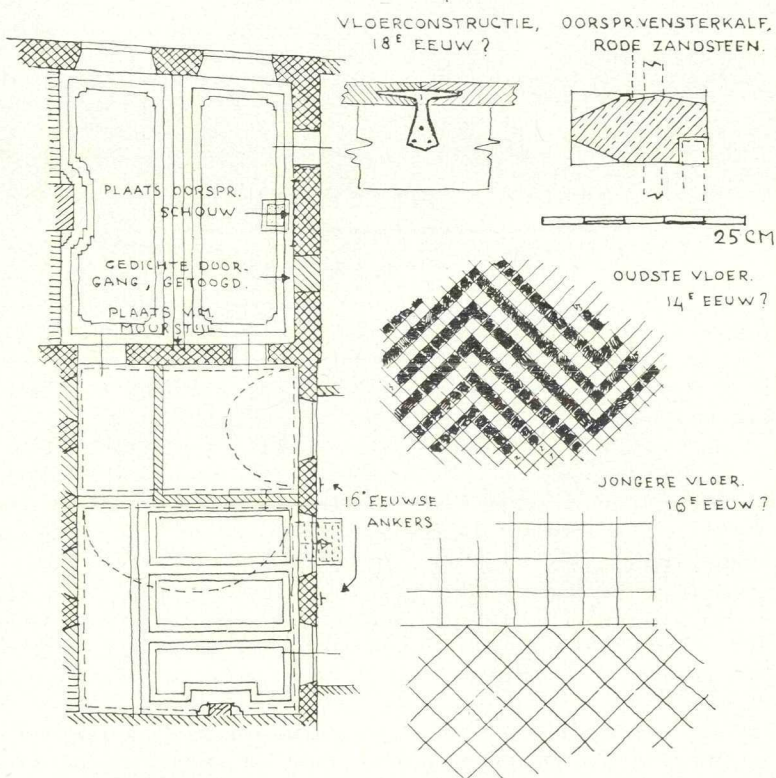
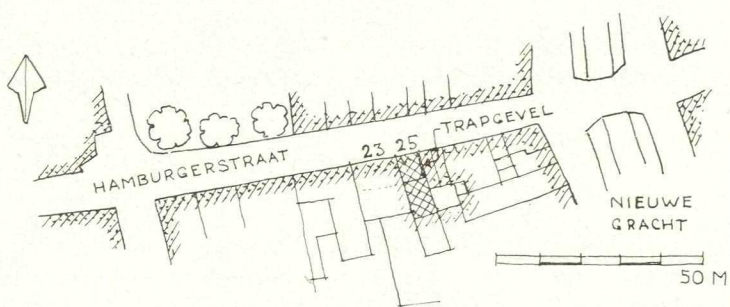
Het baksteenformaat van de muren bedraagt ca 30.5/15.5/7.5 cm; 5 lagen is 41—42 cm. De vóór- en zijmuren zijn ruim 60 cm dik, de achtermuur is 46 cm. Het feit, dat deze muur dunner is en ook, dat de achterbouw zelf uit overeenkomstige steen bestaat, wijst erop, dat het huis vanouds een aanbouw aan de achterzijde heeft gehad. Sporen van reeds lang geleden gedichte vensters met zeer schuine, afgepleisterde dagkanten werden in de blinde zijmuur van dit achtergedeelte aangetroffen (zie fig.). Er onder bevinden zich twee kelders; de gewelven hiervan staan loodrecht op elkaar. Het muurwerk van de voorste bevat een aantal bogen.

In de voorkamer werden in de oostwand de resten gevonden van de middeleeuwse schouw, welke aangesloten geweest moet zijn op de in de trapgevel nog aanwezige schoorsteen. Aan de westkant was deze kamer begrensd door een moderne vulmuur, waarin ook een 18de eeuwse schouw was opgenomen. De zware balk moet vroeger door (niet tot de grond doorlopende) muurstijlen en schoren ondersteund zijn geweest.

Onder de houten vloer, die zelf een interessante constructie vertoonde (zie fig.) werd een plavuizen vloer gevonden, diagonaalsgewijze gelegd (formaat plavuizen 13/13 cm.) en omrand door een aantal rechte rijen van iets grotere plavuizen. Daaronder lag weer (sterk verzakt) een vloer van van kleine tegeltjes van 6 bij 6 cm. (afb. 2). Ook deze lagen diagonaalsgewijze. Ze waren afwisselend geel en zwart geglazuurd en gelegd — voorzover dit ondanks de slijtage nog was na te gaan — volgens een visgraat-patroon van vrij forse schaal. Overeenkomstige tegeltjes werden o.m. gevonden bij de opgravingen van de voormalige Paulusabdij en ook bij die van het klooster Mariëndaal te Zuilen.

Op grond van muurwerk en tegels is een datering op de 14de eeuw zeer wel mogelijk. Ook is het niet uitgesloten, dat het huis op een of andere wijze in verband stond met de — aan de overzijde van de straat gelegen — Paulusabdij.

VONDSTEN HAMBURGERSTRAAT ~ 25

C.L.T.G. 58

Onder de oudste tegeltjes lag een brandlaag, waaronder zich weer baksteenpuin bevond. Er werd hier geen kelder aangetroffen. Tussen enig puin in de kelder onder het achterhuis lag een gedeelte van een middendorpel van een natuurstenen kruiskozijn. Dit was, evenals een hoekblok, van rode (Bremer) zandsteen.

Voor- en achterkamer bezitten 18de eeuws houten plafonds, versierd met omgaande profiellatjes.

De vrijkomende plavuizen en tegels werden door de eigenaar (directie fa. Jongeneel) voor restauratiedoeleinden beschikbaar gesteld.

* * *

Door een zetfout is het steenformaat van het in het vorige nummer beschreven pand Vredenburg 34 wel bijzonder groot geworden, het bedraagt echter 28/14/6.5 cm., 5 lagen is 36—37 cm. Deze zelfde steen werd ook aangetroffen in een achter dit huis gelegen pakhuis aan de Lange Koestraat.

Ir. C. L. TEMMINCK GROLL

SUSTER BERTKENS DOOPCEEL

Onder deze titel deelde de heer W. H. Vroom in de Nieuwe Taalgids (mei 1958, blz. 168—171) nadere gegevens mee betreffende de afkomst van Suster Bertken.

Een gelukkige archiefvondst deed hij in de kerkmeestersrekeningen van de Buurkerk. In de rekening 1449/1450 trof hem de volgende inkomstenpost:

„Item van joncfrou Beerte des proests dochter van Sinte Peter 30 rijns gulden. Hier sel sij of hebben $2\frac{1}{2}$ rijns gulden siaers lijfrenten facit 201 gulden. Paschen ende victorijs etc.”

Joncfrou Beerte stond dus aan de Buurkerk af een som van 30 rijns gulden, toen gelijkwaardig aan 201 gulden (van 30 wit), waarvoor de kerk haar een jaarlijkse lijfrente uitbetaalde van $2\frac{1}{2}$ rijns gulden, gelijkwaardig aan f 16,75; vervaldagen waren Pasen en 10 oktober.

Dit verandert echter in 1457/58, want dan wordt deze lijfrente zonder nadere mededeling of verklaring uitgekeerd aan een zekere Margriet Aernt Janss. dochter.

Echter hebben kerkmeesters, waarschijnlijk ter nadere verantwoording, het jaar daarop (1458/59) deze uitgaafpost nader geredigeerd:

„Item Margriet Aerntss, wijf ende plach te staan op Beerte sproest dochter van sente Peter ende wert verset (verkocht) ende mit dien ghelde wert die cluse getymmert facit 6 gulden ende $12\frac{1}{2}$ cromstert.” Er blijkt dus een verband te bestaan tussen de verkoop der lijfrente en de bouw van de kluis. Een kluizenares moest afstand doen van alle bezit. Vermoedelijk zal „joncfrou Beerte” met toestemming van

de kerkmeesters haar lijfrente hebben verkocht en van het hiervoor ontvangen geld de kluis hebben laten bouwen, waarin zij zeven en vijftig jaar lang als Suster Bertken een godvruchtig leven zou leiden.

Voorts zegt schr., dat de enige proost van Sint Pieter die in aanmerking komt voor het vaderschap van Suster Bertken, die immers ook Berta Jacobsdr. wordt genoemd, is Jacob van Lichtenberch. Deze priester uit het beroemde geslacht der Lichtenberchers werd omstreeks 1380 geboren, in 1402 toegelaten als kanunnik ten Dom en verkreeg in 1410 de hoge functie van proost in het kapittel van Sint Pieter, die hij tot zijn dood in 1449 bekleedde. Aan zijn natuurlijke dochter zal hij waarschijnlijk bij testament de geldsom hebben nagelaten, waarvoor zij in zijn overlijdensjaar haar lijfrente verkocht.

C. C. VAN DE GRAFT

DE ST. PETRONELLAKAPEL AAN DE BILT

Onlangs werd ik van bevriende zijde erop gewezen, dat ik in mijn in het Jaarboekje van Oud-Utrecht van 1957 verschenen opstel over het bovenstaande onderwerp niet geheel volledig was geweest bij mijn opsomming van vernoemingen van de heilige Petronella. Het betrof zelfs een *Petronellakapel*. Ik mag deze dan alsnog met een enkel woord vermelden.

Het „Huis te Bloemendaal” nabij Haarlem, vroeger „Aelbregtsberg” of „Aelbertsberg” geheten, was volgens de traditie een bezitting van de graaf van Holland en waarschijnlijk gesticht in de 12e eeuw door Floris II („de Vette”). Bij het huis behoorde een Petronellakapel, die nog tot in de 18e eeuw is gebruikt. Van het huis resteren enkele fundamenten en keldergewelven, van de kapel niets meer, voor zover ik weet. Ofschoon elk documentair bewijs ontbreekt, ligt de veronderstelling voor de hand, dat deze Petronellakapel gesticht is door de vrouw van Floris II, gravin Petronella, een zuster van keizer Lotharius. Zij is o.a. bekend als de stichtster van het vrouwenklooster te Rijnsburg, waar zij ook begraven is.

In het proefschrift van dr. P. Hoekstra „Bloemendaal, proeve ener streekgeschiedenis” (uitg. 1947 te Wormerveer) kan men over deze kapel meer vinden. Ook Hoekstra schrijft, dat het patrocinium van de H. Petronella in Nederland zeer zeldzaam is, waarin hij een reden te meer vindt voor de veronderstelling dat de kapel door gravin Petronella gesticht zal zijn. De stichter van een kerk, kapel of altaar — aldus Hoekstra — stelde deze immers wel meer onder de bescherming van zijn patroonheilige.

Uit het bovenstaande mag wel de gevolgtrekking worden gemaakt, dat de kapel bij Bloemendaal haar naam aan een andere Petronella dankt dan de kapel te De Bilt.

P. H. DAMSTÉ

BOEKAANKONDIGING

Dr. H. J. Kok, *Enige patrocinia in het middeleeuwse bisdom Utrecht*.
Van Gorcum & Comp. N.V., Assen.

Onder het begrip, aangeduid door het woord patrocinium, verstaat men de benaming van een godshuis naar een heilige. Dr. Kok heeft zich diepgaand bezig gehouden met de vraag, waarom een aantal kerken binnen het ressort van het oude bisdom Utrecht naar St. Maarten, St. Liudger, St. Trudo, St. Vitus, St. Catharina, St. George, St. Mauritius, St. Pancratius, St. Nicolaas en St. Anthonius Abt zijn genoemd.

Het resultaat van zijn studie is een verbazend interessant boek, dat men (ook om de correcte wijze, waarop het typografisch verzorgd werd) met genoegen ter hand neemt.

Dit onderzoek naar de naamgeving van kerken heeft meer betekenis dan gewoonweg het bevredigen van de nieuwsgierigheid. Men kan er conclusies uit trekken over het ontstaan van de kerk en de oudste geschiedenis van de landstreek, zegt dr. Kok. Deze studie is van betekenis voor de liturgie, de volkskunde en de cultuurgeografie.

Pas in de 4e eeuw kwam de gewoonte op om kerken naar heiligen te vernoemen. In ons land hebben de kerken dus vanouds namen gedragen. Willibrord en de zijnen hebben zich bij de naamgeving aangesloten aan de engelse traditie, namelijk om heiligen te kiezen, die in nauwe betrekking tot Christus hadden gestaan. Naderhand — tengevolge van de kruistochten — kwamen oosterse heiligen in zwang.

Jammer genoeg zijn de stichtingsoorkonden van kerken vaak verdwenen. De oudste bewaarde oorkonde in het bisdom Utrecht betreft de kerk van Ter Aa (1138). Bij het onderzoek van de patrocinia is het namelijk van belang te weten uit welke tijd de desbetreffende kerk stamt.

Belangrijk is de vraag om welke redenen Willibrord St. Maarten als patroon koos van het kerkje dat hij bouwde en waaruit tenslotte de hoofdkerk van het bisdom is voortgekomen. Dr. Kok wijst erop, dat Willibrord de verering van St. Maarten in eigen vaderland gekend zal hebben; maar vooral is van betekenis dat zijn missiewerk onder de bescherming van frankische hofmeiers stond, met wie hij geregeld contact had. Als bisschop van Tours koesterden de Franken bijzondere verering voor St. Maarten.

Dat te Werkhoven de kerk naar St. Maarten heette ligt voor de hand, daar dit een bisschoppelijke eigenkerk geweest is. Hetzelfde geldt waarschijnlijk voor de kerk te Doorn en voor talrijke kerken buiten het gebied van de tegenwoordige provincie Utrecht, maar wel behorende tot het bisdom. Er waren eertijds 105 kerken aan St. Maarten gewijd.

De vraag of verandering van het patrocinium in het bisdom Utrecht vaak voorkomt, wordt door de schr. ontkennend beantwoord.
de J.